

גילוי דעת

כתב עת רב-תחומי
לחינוך, חברה ותרבות

גיליון מספר 16 | חורף תש"ף | 2020

הוצאת
הקיבוץ המאוחד

המכון לחינוך מתקדם
מכללת סמינר הקיבוצים

העורך הראשי: פרופ' נמרוד אלוני
עורך בפועל: ד"ר מעין מזור
עורכת מדעית: ד"ר עתליה שרגאי
רכזות המערכת ועורכות לשון: רעות יששכר, חיה קול-אל אייכנראנד
מזכירת המערכת: יעל אחיון

ועדה מייעצת: ד"ר אסתי אדיבי-שושן, פרופ' סמדר דוניצה-שמידט, פרופ' יהודית וינברגר,
פרופ' שי פרוגל

חברי מועצת המערכת (על פי סדר הא"ב): פרופ' דן אבנון, ד"ר איימן אגבאריה, פרופ' חיים
אדלר, פרופ' יאיר אורון, פרופ' ניב אחיטוב, פרופ' יאירה אמית, פרופ' אבנר בן עמוס, פרופ'
מרים בן פרץ, ד"ר אוה ברגר, פרופ' מירי ברוך, פרופ' דפנה גולן, פרופ' יוסי דהאן, פרופ'
עמוס דרייפוס, פרופ' חגית הלפרין, ד"ר רבקה ודמני, פרופ' רות זוזובסקי, פרופ' יוסי יונה,
פרופ' ציפי ליבמן, פרופ' אייל נווה, פרופ' פניה עוז-זלצברגר, פרופ' פייסל עזאיזה, פרופ' משה
צוקרמן, פרופ' יצחק קשתי, פרופ' אריאל רובינשטיין, פרופ' עוזי שביט

ISSN 2224-5936

נדפס בישראל
תש"ף 2020

עריכת התקצירים באנגלית: טובה שני
עיצוב העטיפה: יהודית בר-נתן
עימוד: אירית נחום
הדפסה: דפוס חן (משה) בע"מ, תש"ף
הפצה: הוצאת הקיבוץ המאוחד

רכישת גיליון או מנוי

להזמנת גיליון גילוי דעת במחיר 70 ש"ח
או שני גיליונות/מנוי במחיר מוזל של 100 ש"ח,
היכנסו לאתר סמינר הקיבוצים בכתובת:
www.smkb.ac.il/gilui-daat/payment

משלוח מאמרים

כותבים וכותבות מוזמנים לשלוח למערכת גילוי דעת מאמרים ומסות על פי ההנחיות להגשה
המפורטות באתר סמינר הקיבוצים, בכתובת:
www.smkb.ac.il/gilui-daat/submission-guidelines

לפרטים נוספים אנא צרו עמנו קשר בדוא"ל: Gilui.Daat@smkb.ac.il
או בטלפון: 03-6905439

תוכן העניינים

5	המשתתפים בגיליון
7	דבר העורכים
	מאמרים
	שגיא אלבז
13	קריסת תהליך השלום במבט תקשורתי: מסגור המדינה היהודית כפרקטיקה עיתונאית פרו-שלטונית
	אירית לוי-פלדמן
	ממחנך לחונך:
43	המורה הטוב למאה העשרים ואחת
	יפה בוסקילה ותמר חן לוי
71	מורים בלי אוויר: מיפוי גורמי הלחץ בעבודת המורים
	רבאח חלבי וספאא דבאח
	בין הפטיש לסדן:
95	הוראת מקצוע האזרחות בבתי הספר הערביים בישראל
	מסה
	ערן גוסקוב
	למה לי פוליטיקה עכשיו:
125	על שאלת היתכנותו של חינוך פוליטי-אזרחי בישראל
	ביקורת ספרים
	רוני כרמלי
	הפיתוי האתי: מחשבות בעקבות ספרה של ויויאן שטרית-וטין
153	על הספר: הפיתוי האתי של המצב האנליטי: על המקורות הנשיים-אימהיים של האחריות כלפי האחר, מאת ויויאן שטרית-וטין

נטע סובול

מסקנות צנועות ממסע מרהיב

על הספר: מסעות הנפש: גן עדן במחשבה וברמיון בספרות הקבלה

בימי הביניים, מאת אבישי בראשר

163

תקצירים באנגלית

iii

המשתתפים בגיליון

ד"ר שגיאל אלבוז הוא מרצה בתוכנית לתקשורת פוליטית בבית הספר למדע המדינה, ממשל ויחסים בין-לאומיים באוניברסיטת תל אביב. תחומי המחקר העיקריים שלו הם ייצוג של אליטות וקבוצות מיעוט, צנזורה עצמית, עיתונות שלום ותרבות הקונפליקט בתקשורת. ד"ר אלבוז פרסם ארבעה ספרי עיון במדע המדינה ותקשורת, עשרה מאמרים אקדמיים ועשרות מאמרי דעה.

ד"ר יפה בוסקילה היא מרצה במכללת אורות ישראל ברחובות. היא מלמדת במסגרת לימודי התואר השני בניהול וארגון מערכות חינוך. בעבר ניהלה בית ספר במשך 20 שנה. תחומי המחקר והכתיבה שלה עוסקים בלחץ בעבודת המורים ובעבודת מנהיגי החינוך, השפעת הלחץ על תופעות סומטיות, רווחה רגשית ואינטליגנציה רגשית.

ד"ר ערן גוסקוב הוא מרצה לפילוסופיה של החינוך במכללת לוינסקי לחינוך. תחומי העניין המחקרי שלו כוללים חינוך לאזרחות, חינוך לפטריטיזם, חינוך לקוסמופוליטיות, סמכות חינוכית ופילוסופיית החינוך של ניטשה ושל פוקו. ספרו "למורה כבר אין עיניים בגב" ראה אור בהוצאת מכון מופ"ת בשנת 2016, וספרו "שיעור באהבת מולדת" ראה אור בהוצאת פרדס בשנת 2017.

גב' ספאא דבאח היא מורה לחינוך המיוחד בבית הספר אל-עין, נחף. סיימה בהצטיינות את לימודי התואר הראשון בחינוך מיוחד במכללת דוד ילין בירושלים ואת לימודי התואר השני בהדרה של ילדים ונוער בסיכון במכללת אורנים בקריית טבעון.

ד"ר רבאח חלבי הוא מרצה במכללת אורנים ובחוג לחינוך באוניברסיטה העברית. חיבר את הספר "אזרחים שווי חובות: הזהות הדרוזית והמדינה היהודית", וערך את הספר "דיאלוג בין זהויות", העוסק בגישת העבודה של בית הספר לשלום במפגשים בין יהודים לערבים. תחומי ההתמחות העיקריים שלו הם זהותם של בני העדה הדרוזית בישראל, המפגש היהודי-ערבי, זהות וחינוך, חינוך רב-תרבותי וחינוך ביקורתי.

ד"ר תמר חן לוי היא מרצה בלימודי תואר שני בניהול וארגון מערכות חינוך במכללת אורות ישראל ברחובות, ובלמודי תואר ראשון במחלקה למנהיגות ומדיניות החינוך באוניברסיטת בר-אילן. תחומי העניין שלה כוללים רגשות בניהול ובחינוך, דפוסי ארגון בבית הספר ומדיניות החינוך.

ד"ר רוני כרמלי היא פסיכולוגית קלינית, מרצה ועמיתה במכון תל אביב לפסיכואנליזה בת זמננו. מחקרה עוסק בתפר שבין הפילוסופיה, בעיקר זו של השפה, לבין התאוריה הפסיכואנליטית, בהתמקדות על החשיבה של ויניקוט, של לאקאן וכן החשיבה הניאור-קליינאנית.

ד"ר אירית לוי-פלדמן היא דיקנית הפקולטה לחינוך במכללת סמינר הקיבוצים. בעבר שימשה ראש רשות המחקר וההערכה וראש התוכנית לתואר שני בהערכה בחינוך במכללה. היא פועלת למען טיפוחם ופיתוחם של אנשי חינוך במאה ה-21, ובייחוד למען קידומה של תרבות הערכה בפקולטה לחינוך במטרה להשפיע על תרבות ההערכה במכללה כולה. תחומי המחקר העיקריים שלה הם הכשרת מורים והערכה בחינוך תוך התמקדות בהערכת אנשי חינוך.

ד"ר נטע סובול היא חוקרת ומלמדת את ספרות הזוהר במכללה האקדמית צפת ובעלמא – בית לתרבות עברית בתל אביב. ספרה "הפרת התורה ותיקון האל" עוסק בתורת האלוהות של אחת החטיבות המשפיעות ביותר בזוהר, בייחוד על רקע קבלת ספרד במאה הי"ג.

דבר העורכים

גיליון 16 של גילוי דעת מתמקד הפעם בקשרים הגלויים והסמויים שבין אידיאולוגיה, תקשורת וחינוך. הקוראים יוכלו למצוא מחקר המעלה מחשבות נוגות על היעדר חשיבה עצמאית בקרב עיתונאים בבואם לסקר מצבי קונפליקט, דיון בדמותו של המורה הטוב בעידן הפוסט־מודרני, מאמר המתאר את השפעות הלחץ הרב שנתונים בו מורים בישראל על מצבם הנפשי ועל איכות ההוראה שלהם, וכן מחקר הבוחן את האסטרטגיות של מורים בני המגזר הערבי בבואם ללמד את מקצוע האזרחות בישראל. המסה המתפרסמת בגיליון זה, שמתכתבת עם כמה מהמאמרים האחרים, קוראת להיפרדות לזרמים אידיאולוגיים מתוך ויתור על חינוך פוליטי־אזרחי אחיד לכלל ילדי ישראל. מדור ביקורות הספרים החותם את הגיליון ממריא דווקא לעולמות הפילוסופיה, הפסיכולוגיה ואף הקבלה.

במאמר הפותח את הגיליון בוחן שגיא אלבז את מידת עצמאותם המחשבתית של עיתונאים וכלי התקשורת בישראל וכן את יכולתם – כמו גם רצונם, או דווקא היעדרו – לספק לציבור הישראלי לא רק עובדות המבוססות על תיווך העמדה ההגמונית אלא גם פרשנויות המבוססות על השקפת עולם עצמאית. בהתבסס על בחינה שיטתית של דיווחים עיתונאיים הנוגעים לקריסת תהליך השלום בפסגת קמפ דייוויד 2000, לכישלון ועידת אנאפוליס בשנים 2007-2008 ולשיחות המשא ומתן בין ישראל לפלסטינים ב־2014, טוען אלבז כי במשך יותר מעשור של סיקור עיתונאי, התקשורת הישראלית לגוניה לא זו בלבד שלא אתגרה את השלטון ואת קובעי המדיניות מבחינה אידיאולוגית, אלא אף הדהדה את המסרים ברוח השלטון, בלי בחינה ביקורתית שלהם, או הצעת נרטיב אלטרנטיבי. כמקרי בוחן, אלבז מתייחס בעיקר לסוגיות ליבה כגון מעמדה של ירושלים וזכות השיבה של הפליטים הפלסטינים. אלבז מראה באופן משכנע, כי לפחות בכל הנוגע לסוגיות ליבה אלה – התקשורת לא הייתה מעוניינת לגבש תפיסת עולם אידיאולוגית נפרדת מזו של רוב הפוליטיקאים הישראלים. בתוך כך מצביע אלבז על מגמה עקבית שלפיה גם כשמזוהה שינוי בעמדה המובעת בכלי תקשורת זה או אחר, הרי שלרוב אין לייחס אותו לשאיפה לביטוי עמדה עצמאית או ליצירת שיח אלטרנטיבי מטעם כלי התקשורת, אלא לשינוי בעמדות שהחזיקו בהן קובעי המדיניות בדרג הפוליטי הבכיר.

שאלות של תיווך ושל יצירת עמדה עצמאית, אם כי בהקשר אחר, נמצאות גם בלב מאמרה של אירית לוי-פלדמן העוסק בשאלה מיהו המורה הטוב – שאלה עתיקת יומין שהתשובות עליה אמנם השתנו במהלך השנים, אך הן רלוונטיות מתמיד. לוי-פלדמן מציעה תפיסה חדשה של המורה הטוב, הנראית מתאימה יותר לעידן הפוסט-מודרני, ולפיה כדי להיות מורה טוב על המורה להיות חונך (מנטור), המצויד במיומנויות יוטאגוגיות המכוונות לקידום למידה מוכוונת-עצמית באמצעות הוראה דיאלוגית. ואומנם במרכז מאמרה של לוי-פלדמן עומדת הגישה היוטאגוגית ללמידה-הוראה, מונח שמקורו ביוניית עתיקה ומבוסס, ככל הנראה, על הלחם מילים היוצר את הצירוף "הנחיה עצמית". החידוש בגישה פדגוגית זו מתבטא בהיותה מאפשרת לתלמידים לפתח כישורי ביקורת, פתיחות וגמישות. על פי גישה זו, המורה הטוב הוא מתווך למידה המדריך תלמידים באמצעות דיאלוג התואם את צורכי הלמידה האישיים שלהם, וניתן ליישום מעשי בחייהם. לאור התוכנות המוצגות במאמרה, קוראת לוי-פלדמן לערוך מחקרים אמפיריים הבוחנים את מימושן האופרטיבי של הצעותיה במאמר.

ומהצהרת כוונות אל המציאות הקשה בשטח. יפה בוסקילה ותמר חן לוי חוקרות את תופעת העקה והמתח של מורים בבתי הספר היסודיים, בחטיבות הביניים ובבתי הספר התיכוניים, במטרה לבחון את הגורמים למתח זה בכל אחת ממסגרות הלימוד. התבססותן על מחקר כמותני מאפשרת להן לעמוד על הגורמים ללחץ ועל רמות הלחץ שעליהם דיווחו מורים בכל סוג בית ספר בנפרד, ובכל בתי הספר גם יחד. אחת המסקנות הבולטות העולה מהמחקר היא שלוח זמני ההוראה הצפוף של המורים הוא הגורם המלחיץ ביותר במערכת החינוך על גווניה השונים. את המסקנות הנובעות מהמצאים הסטטיסטיים קושרות בוסקילה וחן לוי לתהליכים נרחבים יותר של שינויים במערכת החינוך בישראל ובעולם, הנובעים ממדיניות ניאו-ליברלית ומרפורמות שנועדו להגביר את הפיקוח על המורים. לטענתן, תנאי העבודה של המורים בישראל מחייבים חשיבה וארגון מחדש, שכן האתגרים הניצבים בפני המורים מגבירים את תנאי הלחץ בעבודתם, תופעה החותרת תחת המונח הוראה מיטבית.

ומלחץ הנובע מארגון מערכת החינוך ללחץ הנובע מתכניה, בעיקר כשאלו מתנגשים במערכת האמונות וההזדהויות התרבותיות והלאומיות של המורה והתלמידים. במחקר המבוסס על ראיונות עם מורים לאזרחות מהמגזר הערבי בדקו רבאח חלבי וספאא דבאח כיצד מתמודדים המורים עם הוראת מקצוע האזרחות

בבתי הספר במגזר הערבי, כשחומרי הלימוד אינם מתיישבים עם אמונותיהם ושאיפותיהם הלאומיות. מתוך הראיונות עולה תמונת מצב מורכבת ומסובכת שלפיה המורים הערבים לאזרחות חשים כנתונים בין הפטיש לסדן: מצד אחד תכנית הלימודים שמוטל עליהם ללמד מתנגשת עם הזדהויותיהם הלאומיות והתרבותיות, ומן הצד שמנגד הם נתונים לפיקוח הדוק של משרד החינוך ביחס להוראת תכנית זו. גורם נוסף להחמרת המצב הוא הביקורת וההתרסה של התלמידים כלפי התוכנית ואף כלפיהם כמורים, המייצגים מבחינתם את הממסד. התוצאה היא תסכול רב וניכור של המורים. **חלבי ודבאח** מתארים שורה של אסטרטגיות שהמורים הערבים לאזרחות נוקטים כדי להתמודד עם הקונפליקט שהם נתונים בו: לימוד החומר באופן טכני, הוספת חומרי לימוד באופן עצמאי או הבעת עמדה ביקורתית הכרוכה בנטילת סיכון מצדם. עם זאת, טוענים המורים כי אסטרטגיות אלה אינן פותרות את המצוקה הערכית והנפשית שלהם, ואף לא את הניכור של תלמידיהם כלפי החומר הנלמד.

פתרון אפשרי לבעיה שהציגו **חלבי ודבאח** אפשר אולי למצוא במסה המרתקת ומעוררת המחשבה של **ערן גוסקוב**, הקוראת תיגר על תפיסות מקובלות לגבי לימודי האזרחות בישראל. **גוסקוב** מבקש להסיר את המסווה מעל גישת החינוך הפוליטי, אשר לטענתו מחביאה תחתיה תפיסה אידיאולוגית שבמרכזה גישת הדמוקרטיה הליברלית-אינדיבידואלית, וקורא להציב אותה כמתמודדת שווה אל מול גישות אידיאולוגיות אחרות. **גוסקוב** בוחן את הנחות היסוד של החינוך האזרחי הליברלי וטוען שהנחות אלה לא יהיו מקובלות על מספר גדל והולך של מורים וזרמי חינוך בישראל, ובעיקר בחינוך החרדי ובחינוך הערבי. הראשונים ישללו את החינוך הליברלי משום שאינם מאמינים ברצון חופשי ובשיח ביקורתי, והאחרונים ישללו את החינוך הליברלי מהטעם שהוא אינו הולך רחוק די הצורך בהבטחת זכויותיהם כאזרחי מדינת ישראל. לפיכך, **גוסקוב** קורא לשוב לרוח ולפרקטיקה של זרמי החינוך מתקופת היישוב, דהיינו לעבור מלימודי אזרחות שמציגים את עצמם כ"חינוך פוליטי" (במושגיו של צבי לם), אך בעצם הם מסווה לחינוך אידיאולוגי שגישתו ליברלית, ללימודי אזרחות שיצהירו על עצמם מראש שהם חלק מחינוך אידיאולוגי, ולאור זאת לאפשר לכל זרם חינוכי ליצוק תוכן אידיאולוגי שונה, מתוך ויתור מראש על שאיפה ליצור מכנה משותף בין כלל תלמידי ישראל – שאיפה שכבר אינה אפשרית לטענתו בתקופה זו.

שני מאמרי ביקורת הספרים שבסוף הגיליון חורגים מהכאן והעכשיו של

המאמרים המחקריים. רוני כרמלי סוקרת את ספרה של ויויאן שטרית-וטין, הפיתוי האתי של המצב האנליטי: על המקורות הנשיים-האימהיים של האחריות כלפי האחר, ורואה בו דוגמה מצוינת להפריה ההדרית שיכולה להיעשות בין הפילוסופיה לפסיכואנליזה. מתוך החיבור בין לוינס, הדן במושג האחריות כלפי הסבל של האחר, לבין לפלאנש, הפסיכואנליטיקאי הרואה בטיפול באחר מצב הטומן בחוכו פיתוי, טובעת שטרית-וטין את המושג "הפיתוי האתי", מושג שאנשי מקצוע עשויים להיעזר בו בתהליך הטיפול.

נטע סובול סוקרת את ספרו של אבישי בראשר, מסעות הנפש – גן עדן במחשבה ובדמיון בספרות הקבלה בימי הביניים, ונסחפת למסע אל המחשבה והדמיון של חכמי ימי הביניים, ואל התמונה המורכבת של גן עדן כפי שהשתקפה בהם. המתעניינים בשדה הרחב של היצירה הפרשנית והספרותית סביב המושג גן עדן, וכן העוסקים בפיתוחים המדרשיים, ההגותיים והספרותיים של תפיסה זו יגלו חיבור מרשים ביותר, שמעלה תרומה חשובה למחקר העתידי.

ועוד משהו לסיום, אמנם חריג, אבל הפעם בלעדיו אי-אפשר. פתחנו את דבר העורכים בעיסוק בקשרים הגלויים והסמויים בין אידיאולוגיה לחינוך, ובעת האחרונה חשנו, כרכים מאלה העוסקים בחינוך – מורים ומנהלים, הורים ומדריכי תנועות נוער, מועצות תלמידים ואגודות סטודנטים – שדגל החינוך הורד לחצי התורן. ששפל מנהיגותי שלא היה כמותו הכה בנו. ואנו מתכוונים לדברים הקשים של שר החינוך, הרב רפי פרץ, בגנות הלהט"בים והצורך בהמרתם, בשבח הנצחת מדיניות אפרטהייד בשטחים, שעל פיה היהודים הם אזרחים והפלסטינים נתינים, ובאהדה לאנשי התנועה הכהנסיטית "עוצמה יהודית" שעבורם ברוך גולדשטיין, רוצחם של 29 מתפללים מוסלמים במערת המכפלה, הוא מודל והשראה. עמדותיו אלה של פרץ פגומות ומקוממות, לא מזווית ימנית או שמאלית ולא דתית או חילונית, אלא במדד ערכי היסוד הכלל-אנושיים של כבוד האדם ושוויון ערך האדם.

שתיקה היא השלמה, והשמעת קול מחאה היא התחלה של מודעות והתנגדות.

פרופ' נמרוד אלוני, עורך ראשי
ד"ר מעין מזור, עורך בפועל
ד"ר עתליה שרגאי, עורכת מדעית